

Türk Kültüründe Kuşa Dönüşen Kadınlar Women Transformed into Birds in Turkic Culture

Simge Özer Pınarbaşı*

Özet:

Kuşa dönüşme öykülerinin simgesel anlamlar içerdiği açıktır. Efsanelerdeki Kuş-kadın motifi zamanla periye dönüşmüştür. Türklerin İslamlığı kabul etmeleriyle gökten gelen bu kuş ya da perilerin zamanla kötü olaylara neden olan olumsuz figürler olarak kabul edilmeye başlandığını görürüz. Ancak masallarda kuşa dönüşen kız motifi sürmüştür. Kuşa dönüşen kadınlar ve göl teması da şamanizm kaynaklı bir tema olup, gökyüzünden gelen bereketli ruhların yaradılışın başladığı suda dölleniş, doğurduktan sonra gökyüzüne geri döndükleri inancını gösterir. Hem uçabilen, hem yüzebilen hem de karada dolaşabilen kuş kadınlar yaradılışın gök, yer ve su unsurlarını oluştururken, evrenin üç alanı olan hava-su-toprak döngüsünü tamamlarlar.

Anahtar Sözcükler: Kuş-kadın, Kuğu-kadın, Kaz, Kuşa dönüşme, Bereketli ruhlar, Peri.

Abstract:

Human beings transformed into birds, this change obviously possesses a symbolic meaning. The bird-woman motifs in the legends later become fairies. After Turks adopted the Islamic faith, these fairies and birds who came from the sky began to be considered as negative figures and bearers of misfortune. However, the female motif of the transforming bird has continued in fairy tales. The theme of bird-women and lakes derives from shamanic beliefs and it indicates a belief about fertile spirits who came from the sky, conceived in water and went back to the sky after having their babies. While both flying and swimming bird-women are elements of sky and water in mythology, their children who live in earth are the element of earth and they complete the air-water-earth elements of mythology.

Keywords: Bird-woman, Swan-woman, Goose, fertile spirits, Transforming bird, Elements of universe, Fairy tales.

* Yard. Doç. Dr. Simge Özer Pınarbaşı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, simge@istanbul.edu.tr

Türk kaynaklarında kaz ve kuğuya benzetilen kızlar ile ilgili çok sayıda kayıt vardır. Destanlarda kuğu boyunlu, kaz gibi kadınlardan söz edilir.¹ Uzun boyunlu olmanın güzel kabul edildiği, Oğuz Beylerine içki sunan kızların boynu birer karış diye tarif edilmelerinden anlaşılmaktadır.² Er Targın Destanı'nda Kırım Hanı'nın kızı Ak Cunus söylediği türküde "Baba ile anamın Beslenmiş kazıydım" der.³

Kuğu ve kaz ile ilgili bu tür benzetmelerin Türklerin yaşadıkları çevrede bulunan hayvanlardan kaynaklandığı düşünülebilir. Öte yandan beyazlık da kadınlarda aranan bir özelliktir. Ten renkleri arasında beyazın en gözde renk olduğu anlaşılmaktadır. Kızlar ve gelinler ak yüzlü⁴ ya da akça yüzlüdür.⁵ Manas Destanı'nda Buuday Bek "kardan ak eti var" diye betimlenir.⁶ Er Targın Destanı'nda Kırım Hanının kızı Ak Cunus söylediği türküde "Karı gör de etimi gör! Kar üstüne kan damlar" der.⁷

Esmerlik ise olumsuz bir özellik olarak görülmektedir. Manas Destanı'nda Almambet'in çadırında oturan kız "memeleri kova gibi, götü kök gibi kara bir kız" diye tarif edilir.⁸ Siyah kötülere özgü bir renk olarak algılanır. Kötülük tanrısı Erlik kara bıyıklı, kara sakallı, kara çalmış yüzlü, kapkara yüzlü olarak betimlenir.⁹ Erlik'in kızları da kara yüzlü, kara saçlı, beş örgülü diye anlatılır.¹⁰ Dolayısıyla rengi beyaz olan kuğu ve kazın kadınların güzelliğini vurgulayan benzetmelerde kullanılması doğal görünmektedir.

Ancak bu benzetmelerin dışında kalan kuşa dönüşme öykülerinin simgesel anlamlar içerdiği açıktır.

Manas Destanı'nda Ay-çürök, oğlunu öldürmek isteyen Er-kıyaz'ı ak kuğu elbiselerini giyip babası Akın Han'ın yanına gitmekle tehdit eder.¹¹ Böylece onun istediği zaman bir elbise giyip kuğuya dönüşebileceğini anlarız. Bu anlatımdan dönüşüm için bir elbiseye gerek

¹ W. Radloff, (ed. Emine Gürsoy-Naskali), *Manas Destanı*, Türksoy Yayınları, Ankara 1995, s. 89.

² M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 91.

³ A. İnan, "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 188.

⁴ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 35.

⁵ *age.*, s. 162, 209, 210.

⁶ W. Radloff, (ed. Emine Gürsoy-Naskali), *Manas Destanı*, Türksoy Yayınları, Ankara 1995, s. 30.

⁷ A. İnan, "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 188.

⁸ W. Radloff, (ed. Emine Gürsoy-Naskali), *Manas Destanı*, Türksoy Yayınları, Ankara 1995, s. 88.

⁹ C. Yıldırım, *Şamandan Şaire Türk Şiiri*, Engin Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 23.

¹⁰ V. Anohin, "Altay Şamanlığına Ait Maddeler", Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 412.

¹¹ W. Radloff, (ed. Emine Gürsoy-Naskali), *Manas Destanı*, Türksoy Yayınları, Ankara 1995, s. 252.

olduğu sonucu çıkar. Elbise motifi de tüm Altay halklarında yaygın olan bir öyküye gönderme yapar. Bu öykü şöyle özetlenebilir: Bir erkek bir göl kenarına iner ve burada elbiselerini kıyıda bırakmış kadınların çıplak olarak yüzdüklerini görür. Oyun olsun diye kadınlardan birinin elbiselerini çalar. Kadınların tümü kuğu ya da kaz olup uçar, giderler ama elbisesi çalınan kadın kıyıda kalır. Erkekle evlenir ve bir oğlan doğurur ama daha sonra kuş giysilerini yeniden bulunca kaçmayı başarır.¹²

Gökten gelen, suda yüzen ve yine göğe uçup giden bu kuş-kadınları göksel birer varlık olarak düşünürsek, ruhlar ile ilgili olduklarını öne sürebiliriz. Kuş, Antik Mısır uygarlığından beri ruhun simgesi olagelmıştır.¹³ Güvercin Hristiyanlıkta Kutsal Ruh'un simgesidir.¹⁴ Kuğu kuşu ile ruhun birlikteliğini gösteren bir örnek ise Yakut Türkleri'nin inançlarında karşımıza çıkar. Yakutlar, "Ayısıt" adını verdikleri yaratıcı, bereket ve refah sağlayıcı dişi ruhlara inanırlardı. Ayısıtlar dağınık halde bulunan yaşam unsurlarını birleştirip, "kut" yaparlar ve kutu ana karnındaki çocuğa üflerler, ona can verirlerdi. Kuğular da Ayısıtların simgesi sayıldığı için onlara dokunulmazdı.¹⁵ Böylece bu kuğu-kadınların şamanizm inancına göre yaratıcı ve bereketli dişi ruhları simgelediklerini söyleyebiliriz.

Şaman ritüellerinde de kaz önemli bir yer tutar. Şaman bir kazın üstüne binip gökyüzünde dolaşır, kazın sesini taklit ederek konuşur. Bunun için de içine ot doldurulmuş bir nesne kullanır.¹⁶

İ.Ö. 5.-4. yüzyıllara tarihlenen Pazırık 5 No.lu kurganda bulunmuş olan iki adet keçeden yapılma kuğunun cenaze çadırı ya da araba süsü olduğu düşünülmektedir.¹⁷ Çadır, şamanist inanca göre kozmolojiyle ilgili bir simgedir. Gökkubbe bir çadır gibi düşünülür, Samanyolu çadırın dikiş yeri, yıldızlar da ışık gelsin diye açılmış pencerelerdir¹⁸. Bu keçe kuğular eğer cenaze çadırının tepeliği olarak kullanılmışlarsa göğe yükselen ruhu simgeliyor olabilirler.

¹² J-P. Roux (Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 334-335.

¹³ J. Hall, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, John Murray Ltd., London 1991, p. 48.

¹⁴ *age.*, p. 109.

¹⁵ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 37.

¹⁶ W. Radloff (Ahmet Temir), *Sibirya'dan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 241.

¹⁷ http://www.hermitagemuseum.org/cgi-bin/db2www/descrPage.mac/descrPage?selLang=English&indexClass=ARCHEOLOGICAL_EN&PID=1687%5E260&numView=1&ID_NUM=23&thumbFile=%2Ftmplobs%2FAYOXZ_40WIS0DUJQFW6.jpg&embViewVer=last&comeFrom=quick&sorting=no&thumbId=6&numResults=23&tmCond=swan&searchIndex=TAGFIL EN&author=

¹⁸ M. Eliade, (çev. İsmet Birkan), *Şamanizm*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 292.

Öte yandan efsanelerin ortak motiflerinden biri de göl, pınar gibi bir su kaynağıdır. Bazı efsanelerde kuşa dönüşme motifi kaybolursa da sudaki kızı yakalama temasının sürdüğü görülür. Başkurtların Tülek Efsanesi'nin kahramanı Zoya Tülek göl kralının kızı Susulu ile karşılaşır, ondan kaçıp göle atlayan kızın ardından göle atlar ve onu saçlarından yakalar, kız beni bırak da elbiselerimi giyip geleyim der ve sarayına döner. Beklemekten sıkılan Zoya Tülek, gölün sularını kurutması için tanrıya yalvarır, sular çekilmeye başlayınca kız, Zoya Tülek'i sarayına kabul eder ve birlikte yaşamaya başlarlar.¹⁹

Su motifinin sürmesinin hatta hiç değişmemesinin nedenini yaradılışla ilgili efsanelerde bulabiliriz. Türklerin yaradılışla ilgili efsanelerinden birinde daha henüz dünya yokken, her yer sularla kaplıyken tanrı ve insanın siyah bir kaz biçiminde uçtukları anlatılır. İnsan suya düşer ve tanrıya kendisini kurtarması için yalvarır. Tanrı onun kurtulması için kayaları yaratır, sonra suya dalıp toprak getirmesini söyler. İnsanın getirdiği topraktan dünyayı yaratır.²⁰ Yakut Türkleri'nin yaradılış efsanelerinden birinde de tanrı bir balıkçıl ile bir yaban ördeğini çağırır, denizden toprak çıkarmalarını ister. Yaban ördeği çamuru getirir ama balıkçıl hiç bir şey getirmez. Tanrı ona kızar ve denizde kalmasını, yeryüzüne gelmemesini söyler. Yaban ördeğinin getirdiği çamurla da dünyayı yaratır.²¹

Dünyanın yaradılışı ile ilgili bu efsanelerde ortak motifin kaz ve ördek oluşu dikkat çekicidir. Bunlar yaradılışa yardım eden hayvanlardır. Su ise yaradılışın başladığı yer olarak kabul edilmektedir. Böylece gökten gelen yaratıcı ruhların suya girip, yaratıcılıklarını gerçekleştirip tekrar gökyüzüne döndüklerini söyleyebiliriz. Bu kuş-kadınlar yaradılışın başladığı suda yüzüp, güçlü çocuklar doğuran figürlerdir.

Çeşitli Türk topluluklarının kuğu, ördek ya da kazı ataları olarak kabul etmeleri de ilginçtir. Yakutlar kaz ve kuğuyu kutsal kabul edip, yemezlerdi.²² Çin Yıllıklarında Doğu Türklerinin yaradılışı hakkında ilginç bir bilgi verilir. Bir dişi kurt tarafından dünyaya getirilen erkek kardeşlerden birinin adı içi-ni-şi-tu'dur. Tüm bu kardeşler uzuvları eksik olarak doğmuşlardır ama bir peri içi-ni-şi-tu'ya dokunarak onu yağmurlara ve rüzgarlara hükmeder hale getirmiştir. Biri yaz öteki kış tanrısının kızı olan iki kadınla evlenmiş, bu kadınlardan

¹⁹ H.N. Orkun, *Türk Efsaneleri*, Çınar Yayınları, İstanbul 1943, s. 33-34.

²⁰ H.N. Orkun, *Türk Efsaneleri*, Çınar Yayınları, İstanbul 1943, s. 6.

²¹ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 449.

²² *age.*, s. 33.

birinin doğurduğu dört oğlandan biri beyaz bir kuğuya dönüşmüştür.²³ Böylece kuğu, atalar kültürüyle ilgili bir simgeye dönüşür ki, benzer inançları Macar ve Finlerin ataları olan Vogullar'da ve Ostyaklar'da da görürüz. Onlar da kuğuyu kutsal kabul edip etini yemezlerdi. Tanrı Ayas'ın zaman zaman kuğu kılığına girip dünyayı dolaştığına inanırlardı. Macarlar da Lebedias adlı reislerinin kuğu ataları olduğuna inanmışlardır.²⁴

Kaz hakkında Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda hazırladığı büyük sözlükte karşımıza çıkan bir bilgi oldukça ilginçtir. Burada Kaz özel isim olarak gösterilmekte ve Afrasyab'ın kızının adı olduğu belirtilmektedir. Kazvin kentini de bu kızın kurduğu, babası Tonga Alper'in adının Afrasyab anlamına geldiği anlatılmaktadır.²⁵ Her ne kadar bu bilgiyi Roux hayali olarak nitelese²⁶ de kazın atalar kültürüyle bağlantısını gösteren bir örnek olarak dikkat çekicidir.

Efsanelerdeki Kuş-kadın motifi zamanla periye dönüşmüştür. Kırgızların Er-Töştük efsanesinde kıyıları ışıklı bir göle eğlenmek için gelen cinlerin ve perilerin kızları diye tarif edilen 40 kız, 40 gün eğlenirler, kırkıbirinci gün uçup giderler ama içlerinden biri olan Ay Salkın sekiz gün Er-Töştük'ü bekler ve ondan gebe kalır ama bir fırtına çıkar ve ortadan yok olur.²⁷

Dede Korkut Destanı'nda bir çoban Uzun Pınar denilen ünlü bir pınarın başına konmuş periler görür, birini yakalar ve onunla birleşir. Çoban ürken koyunlara bakarken peri uçup kaçar ve kaçarken de “*yıl bitince gel emanetini al ama Oğuz'un başına felaket getirdin*” der. Yıl bitiminde aynı pınara gidince perinin bıraktığı bir kütle görür. Tekmeledikçe büyüyen bu kütleyle alıp, obasına getirir. İçinden yenilmesi güç bir yaratık olan Tepegöz çıkar. Oğuzların başına bela olur. Ancak Basat onu yenmeyi başarır.²⁸

Buradaki perinin kötü bir yaratık doğurmasına benzer biçimde olumsuz bir kuğu-kadın motifi de bir Güney Sibiryaya masalında yer alır. Bu masalda bir çocuk bir mağara deliğinden yeraltına düşer. Yer altındaki kötü ruhlar onu dokuz zincirle hapsederler. Çocuk uzun

²³ Liu Mau-Tsai (çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu), *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 15

²⁴ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 493

²⁵ Kaşgarlı Mahmud, (Besim Atalay), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, c. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 149

²⁶ J-P. Roux, (Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 339

²⁷ *age.*, s. 337

²⁸ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 152-163

mücadelelerden sonra zincirlerinden kurtulup, dışarı çıkacakken kuğu-kadın onun çıkmasına engel olur.²⁹

Kuş-kadın motifinin periye dönüştüğü bu efsanelerin Şamanizm ile bağlantılı olduğu düşünülebilir. Orta Asya'da İslam'ın yayılışıyla şamanların mesleklerini meşrulaştırmak için "Peri Han" (peri okuyucu) risaleleri düzenleyip, Peygamberin kızı Hazreti Fatma'yı kendilerine koruyucu olarak ilan ettiklerini görürüz.³⁰ Nitekim elimizdeki Dede Korkut Destanı Türklerin eski inançlarından pek çok iz taşımakla birlikte İslam'a ilişkin bir anlatıma sahiptir. Kur'an'da perilerden söz edilmez, yalnızca ateşten yaratılan cinlerden söz edilir.³¹ Ancak Hazreti Fatma'nın Peri Hanlara koruyucu olmasına yol açan öykü, konumuz açısından ilginçtir. Bu öyküye göre Hazreti Fatma bir gün bir ağacın gölgesinde otururken havadan gelen bir kuş bu ağacın dalına konar, dal hemen kurur, kuşun gölgesi Fatma ananın üstüne düşer ve Fatma ana hastalanır. Hekimlerin ilaçları onu iyileştiremez. Tanrı tarafından yollanan 40 eren gelir, bu erenler yere bir tuğ dikerler, etrafında dolaşırlar ve onu iyileştirirler. Böylece bakışlık Hazreti Fatma'dan kalan bir gelenek olarak kabul edilir.³² Bu öyküdeki kuş figürü Dede Korkut Destanı'ndaki canavar doğuran peri gibi olumsuz bir figürdür. Böylece Türklerin İslam'ı kabul etmeleriyle gökten gelen bu kuş ya da perilerin zamanla kötü olaylara neden olan olumsuz figürler olarak kabul edilmeye başlandığını düşünebiliriz.

Gökten gelen kuşların, perilerin İslam'la birlikte olumsuz figürler olmalarına rağmen kuşa dönüşme teması sürdürülmüştür. İslam'ın Şii mezhebinin Türkiye'deki kolu olan Alevilerin mitolojisi kuşa dönüşen din büyükleri ile doludur. Hacı Bektaş Veli şahin ve güvercin kılığına, Abdal Musa ve Pir Sultan Abdal güvercin kılığına girebiliyorlardı. Ahmet Yesevi turna, Sarı İsmail doğan, Baba Resül geyik ve güvercine dönüşebiliyordu.³³ Bu metamorfozlar din adamlarının mucizeleri olarak nitelenebilir. Güvercin kılığına giren Baba Resül, bu mucizeyi görenlerin müslüman olmasına yol açmıştır. Barış zamanlarında güvercin olan Hacı Bektaş Veli savaşmaya şahin biçiminde gitmiştir.³⁴

Anadolu'ya yerleşen Türkler'in masallarında ise kuşa dönüşen kız motifi sürmüştür. Terzi Kız Masalı'nda üzerine iğneler saplanarak yapılan bir büyü sonucu kuşa dönüşen kız,

²⁹ B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.24-25

³⁰ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 109

³¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 7, Zaman Gazetesi Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s.363

³² A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 86

³³ E. Alkan, *Sayılar ve Hayvan Simgeleriyle Alevi Mitolojisi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 127-128

³⁴ *age.*, s. 127

kocasının bu iğneleri çıkarmasıyla yeniden eski haline döner.³⁵ Mercan Kız Masalı'nda ise saçındaki üç beyaz teli koparılınca kuşa dönüşen bir kızdan söz edilir.³⁶ Altın Oğlan ile Altın Kız Masalı'nda kuş kılığındaki üç peri ayın ondördünde üç kıza dönüşürler.³⁷ Ancak su motifi unutulmuş gibi görünmektedir. Yalnızca Kurbağa Prenses Masalı'nda evleneceği kızı bulmak için ok atan şehzadenin oku bir bataklığa düşer ve oradaki kurbağayı alıp döner. Kurbağa bir kıza dönüşür ama yeniden derisini giymek istediğinde şehzade deriyi ateşe atar. Bu yüzden de masalın devamında epey sıkıntı çekerler.³⁸ Bu masalda kuş motifinin yerini kurbağa, göl motifinin yerini bataklık almıştır ama deri-elbise motifi sürdürülmüştür. Deri-elbise motifinin sürdürüldüğü bir başka masalda da keçi kız anlatılır, onun derisi de kocası tarafından yakılır.³⁹ Su motifinin durduğu başka bir masalda kız ağaçta oturmaktadır, şehzadeyle evlenirler ama onları kıskanan vezirin kızı "ormanda bulunmuş, saçları yolunmuş, kimin kızıdır? Yaban kazısı" diyerek kızı aşağılar.⁴⁰ Bu masalda kuş motifi pek de unutulmuş gibi değildir. Kızın ağaçta oturması ve vezir kızının ona "yaban kazısı" demesi eski söylenceleri anımsatır.

Böylece İslamlaşmanın kabulünden sonra da kuş-kadın temasının masallarda sürdüğünü söyleyebiliriz. Masallar da çoğunlukla mitlerle karışmıştır. Masallarda kutsallığın azaldığı gözlenir.⁴¹ Ama yine de masallar halk edebiyatının örnekleri olarak pek çok mitolojik öykünün yalın anlatımlarını sunarlar ve dinsel inançlara ilişkin ipuçları taşırlar. Kuşa dönüşen kadınlar ve göl teması da şamanizm kaynaklı bir tema olup, gökyüzünden gelen bereketli ruhların yaradılışın başladığı suda döllenip, doğurduktan sonra gökyüzüne geri döndükleri inancını gösterir. Hem uçabilen, hem yüzeabilen, hem de karada dolaşabilen kuş kadınlar yaradılışın gök, yer ve su döngüsünü tamamlarlar.

Kaynaklar

Alkan, E., *Sayılar ve Hayvan Simgeleriyle Alevi Mitolojisi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005
Anohin, V., (çev. Abdülkadir İnan), "Altay Şamanlığına Ait Maddeler", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 404-453

³⁵ H. L. Sarıyüce, *Anadolu Masalları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 111

³⁶ *age.*, s. 214

³⁷ *age.*, s. 361

³⁸ *age.*, s. 124-125

³⁹ *age.*, s. 179

⁴⁰ *age.*, s. 139

⁴¹ M. Eliade (Sema Rifat), *Mitlerin Özellikleri*, Om Kuram Yayınları, İstanbul 2001, s. 243-244

- Eliade, M., (çev. İsmet Birkan), *Şamanizm*, İmge Kitabevi, Ankara 1999
- Eliade, M., (çev. Sema Rifat), *Mitlerin Özellikleri*, Om Kuram Yayınları, İstanbul 2001
- Elmalılı H. Y., *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 7, Zaman Gazetesi Yayınları, İstanbul, Tarihsiz
- Ergin, M., *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990
- Hall, J., *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, John Murray Ltd., London 1991.
- İnan, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986
- İnan, A., "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar", *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 185-190
- Liu Mau-Tsai, (çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu), *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- Kaşgarlı Mahmud, (ed. Besim Atalay), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, c. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986
- Orkun, H.N., *Türk Efsaneleri*, Çınar Yayınları, İstanbul 1943
- Ögel, B., *Türk Mitolojisi*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989
- Radloff, W., (ed. Ahmet Temir), *Sibirya'dan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976
- Radloff, W., (ed. Emine Gürsoy-Naskali) *Manas Destanı*, Türksoy Yayınları, Ankara 1995
- Roux, J.P., (Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005
- Sarıyüce, H. L., *Anadolu Masalları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010
- Yıldırım, C., *Şamandan Şaire Türk Şiiri*, Engin Yayıncılık, İstanbul 1995.
- http://www.hermitagemuseum.org/fcgi-bin/db2www/descrPage.mac/descrPage?selLang=English&indexClass=ARCHEOLOGICAL_EN&PID=1687%5E260&numView=1&ID_NUM=23&thumbFile=%2Ftmpl_obs%2FAYYOXZ_40WIS0DUJQFW6.jpg&embViewVer=last&comeFrom=quick&sorting=no&thumbId=6&numResults=23&tmCond=swan&searchIndex=TAGFILEN&author= (Erişim 09 04 2012)